

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE AKİM KALMIŞ BİR EĞİTİM PROJESİ: MEDRESE-İ AŞÂİR

HASAN YILDIZ*

Giriş

Osmanlı eğitim sisteminin temelini oluşturan medreseler, ilk kuruluşundan 3 Mart 1924 tarihine kadar geçen altı asırlık süreçte devlete ve topluma önemli hizmet ve katkılar sunmuşlardır¹. Batılılaşma hareketlerinin etkisiyle büyük değişim ve dönüşümlere sahne olmuş olan Osmanlı eğitim tarihinin, Tanzimat'la birlikte yoğun modernizasyon faaliyetlerinin cereyan ettiği bir alan hâline dönüştüğü müşahade edilmektedir.

Tanzimat yöneticileri Avrupa'daki mektepleri model almak suretiyle yeni bir eğitim sistemi oluşturmaya çalışırken, bir taraftan ilmiye sınıfından büyük oranda yararlanmışlar², diğer taraftan ise batı tarzı mektepleri nicelik ve nitelik itibarıyla yaygınlaştırarak; özellikle 1867 yılından itibaren sultânî mektepleri açmak suretiyle ilmiyenin menşei olan medresenin zemin kaybına yol açmışlardır³. Bu paradoksal durum, mektepler lehine önemli gelişmeler sağlanmışsa da medrese eğitim sisteminde atâlete ve çöküşe yol açmıştır.

Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar geçen süreçte, medrese eğitim sistemini iyileştirici ve geliştirici herhangi bir düzenlemenin hayata geçirilememiş olması, sistemin yeniden ayağa kaldırılmasını güçleştirmiştir. II. Meşrutiyet'le birlikte medreselerle ilgili gerçekleştirilmiş olan köklü ve önemli düzenlemeler, medrese eğitim

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü, İstanbul/TÜRKİYE, hasanyildiz@meh.gov.tr

¹ Osmanlı'da ilk medrese Hicrî 731/Milâdî 1330 senesinde İznik'te kurulmuştur. (Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilâtı*, TTK Basımevi, 3.bs. , Ankara, 1988, s. 1)

² François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İletişim yay., 2bs. , İstanbul, 2012, s. 350; ayr. Bkz. Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 3.

³ Bkz. Atay, "Medreselerin Islâhı", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara,1982, c.XXV, s. 14.

sistemini yeniden canlandırarak ihyâ etmeyi amaçlamışsa da, dönemin şartları ve dış etkenler nedeniyle bu amacın gerçekleşmesine imkân bulunamamıştır.

Tanzimat'la birlikte gerek sayıca gerekse tür itibarıyla artış kaydeden batı tarzı mekteplerin aksine II. Meşrutiyet'e kadar medreseler, geleneksel yapısını koruyarak eğitim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Özellikle II. Abdülhamit döneminde devletin ve toplumun ihtiyaçları çerçevesinde farklı türden mekteplerin açılmasında büyük atılımlar gerçekleştirilmiş, bu çerçevede dinî ve siyasî arka plana sahip olan *Aşiret Mektebi* de bu dönemde açılmıştır. Uzak bölgelerdeki yerel aşiret önderleriyle iletişim kurabilmek, onları devlete kazandırabilmek⁴ ve bağlılıklarını sağlamak⁵ için II. Abdülhamit'in isteğiyle 1894 yılında açılan *Aşiret Mektebi*, 1907 yılına kadar İstanbul'da faaliyet yürütmüş özgün bir eğitim kurumudur. *Aşiret Mektebi-i Hümayunu* adıyla da anılan bu mektep 9 Haziran 1308/22 Haziran 1892 tarihli lâyiha ve 27 Haziran 1892 tarihinde yayımlanan *Aşiret Mektebi Nizamnamesi* ile kurulmuş, 14 Eylül 1894 tarihinde ise Kabataş'taki Esmâ Sultan Sarayı'nda eğitim-öğretime başlamıştır⁶.

Aşiret Mektebi, Maarif Nezareti'ne bağlı halka açık bir eğitim kurumu olmayıp önceleri imparatorluk dâhilindeki Arap aşiretlerine mensup çocukların, daha sonra da diğer aşiretlerin çocuklarının kabul edilmeye başlandığı, saraya bağlı özel bir eğitim müessesesi idi⁷. II. Abdülhamit'in benimsemiş olduğu İslâm Birliği ve merkezîyetçi siyaset gereği⁸ Osmanlı coğrafyasında yaşayan Arap aşiretlerinin, ilim ve medeniyetin nimetlerinden nasiplenmelerini sağlamak; devlete ve hilâfete olan sevgi ve bağlılıklarını bir kat daha artırmak; dinen ve kânûnen yükümlü buldukları vazifelerini ve gönül bağlarını kuvvetlendirmek ve pekiştirmek amacıyla kurulmuş olan bu mektebe, aşiretlerin “*cismen ve zihnen kâbiliyetli ve oldukça müteber ve muhterem ailelerine mensup gençleri*”⁹ arasından seçim yapılarak öğrenci alınmaktaydı. Bu uygulamayla Osmanlı İmparatorluğunun ilk kuruluşunda, gayrimüslim

⁴ Mustafa Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası-Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, haz. Mustafa Gündüz, Doğu Batı yay., İstanbul, 2013, s. 85.

⁵ Alişan Akpınar, Eugene L. Rogan, *Aşiret Mektep Devlet: Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi*, Aram yay., İstanbul, 2001, s. 7.

⁶ Necdet Sakoğlu, “Aşiret Mektebi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Kült. Bak. Yay. C.1, s. 369-370.

⁷ Bayram Kodaman, “Aşiret Mektebi-i Hümayunu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, c. IV, s. 9-11; ayr. bkz. Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977. c. III-IV, s. 1186; Aşiret Mektebi ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Alişan Akpınar, *Osmanlı Devletinde Aşiret Mektebi*, Göçebe yay., İstanbul, 1997.

⁸ Kodaman, a.g.m.

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *Bâb-ı Âsâfi Divan-ı Hümayun Sicilleri Nizâmat Defterleri (A.DVNS-NİZAM.d)*, nr: 6, s. 79.

çocukların devşirme yoluyla eğitilerek devlet kurumlarında istihdam edilmesine benzer usulün Arap aşiretlerinin ve eşrâfının çocukları için de hayata geçirilmesi planlanmış¹⁰, böylece Arabistan yarımadasında gittikçe artan İngiliz nüfuzunun kırılması¹¹ ve muhtemel ayaklanmaların önüne geçilmesi amaçlanmıştı¹².

İngilizlerin başta Mısır ve Hicaz olmak üzere Arapların yaşadığı bölgelerde Arap milliyetçiliğini yayararak ayrılıkçılık hareketini başlatmaları, bu bölgelerde açmış oldukları okullar sayesinde gerçekleşmiştir¹³. “İttihâd-ı İslâm” siyasetinin önemli bir boyutunu, farklı etnik âdiyete mensup Müslümanların eğitim ve kültür bakımından kalkındırılması oluşturduğundan¹⁴, devletin bekâsı adına ayrılıkçı iç ve dış güçlere karşı aynı enstrümanla karşılık vermek gerekiyordu. Milliyetçiliğin çözücü ve yıkıcı etkilerinden kurtulmak amacıyla geliştirilecek bir eğitim projesinin, *İslam Kardeşliği* stratejisinin önemli bir ayağı olarak işlev göreceği düşünülmüştü¹⁵. Kaldı ki II. Abdülhamit’in İttihâd-ı İslâm siyasetinde eğitimin özel bir yeri bulunmaktaydı¹⁶. Verilecek eğitimle aşiretlerin Osmanlı siyasi sistemine entegre olmaları sağlanacak¹⁷, modern konularda yetkin ve aynı zamanda devletine ve sultan-halifesine bağlı bireyler yetiştirilecekti¹⁸. İttihâd-ı İslâm siyaseti, tamamıyla dünya işlerine dönük, dinamik, modern, siyasi maksatlı bir ideoloji¹⁹ olması hasebiyle devlet sınırları içerisinde yaşayan Müslümanlar arasında siyasi birlik ve

¹⁰ Osman Nuri Ergin, “Aşiret Mekteb-i Hümayunu”, *İstanbul Ansiklopedisi*, edit. Reşad Ekrem Koçu, Tan Matbaası, İstanbul, 1960, c.III, s. 1159.

¹¹ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 115.

¹² H.Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu (1773-1923)*, Uzman yay., Ankara, 1987, s. 157.

¹³ İngilizlerin Hicaz ve Mısır bölgesinde Araplar arasında ayrılıkçılık hareketini nasıl ve ne yönde desteklediklerine ve Arabistan’daki urbânı Osmanlı Devleti aleyhine nasıl kışkırttuklarına dair daha geniş bilgi için bkz. Selçuk Günay, “II.Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan’da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, AÜDTCF, Ankara, 1995, c.XVII, S. XXVIII, s. 85-108.

¹⁴ Gökhan Çetinsaya, “II.Abdülhamid’in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, İSAM, İstanbul, 2016, S. XLVII, s. 380, (353-409).

¹⁵ Akpınar, Rogan, *a.g.e.*, s. 7-8.

¹⁶ Selim Deringil, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Geleneğin İcadı’, ‘Muhayyel Cemaat’ (‘Tasarlanmış Topluluk’) ve Panislamizm”, *Toplum ve Bilim*, İletişim yay., İstanbul, Yaz-Güz-1991, c.15, S. 54-55, s. 53; ayr. Bkz. Cezmi Eraslan, *II.Abdülhamid ve İslâm Birliği Siyaseti: Osmanlı Devletinin İslâm Siyaseti 1856-1908*, Ötügen neşr., İstanbul, 1992, s. 240.

¹⁷ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi(1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, çev. Osman Yener, İletişim yay., İstanbul, 2010, s. 293.

¹⁸ Georgeon, *a.g.e.*, s. 350.

¹⁹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı’da Eğitim, Modernleşme ve Uluslaşma*, çev. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 333.

dayanışma kurmak için bir vasıta olarak kullanmıştır²⁰. Özellikle bir mukâvemet ideolojisi olarak ortaya çıkan ve varlığını devam ettiren İttihâd-ı İslâm düşüncesinin Osmanlı Devleti'nin bekâsıyla yakından ilişkili olması²¹ bu siyasetin önemini daha da artırmaktadır.

Aşiret Medresesi ise II. Meşrutiyet döneminde, aynı amaca yönelik olmak üzere hayata geçirilmeye çalışılan, ancak uygulamaya fırsat bulunamayan; akim kalmış önemli bir projedir. II. Abdülhamit döneminde batı tarzı modern mekteplerin gerek tür itibarıyla gerekse sayıca Osmanlı coğrafyasında yaygınlaştırılmasına yönelik yoğun çabalar sergilenirken, medreselerin bu kapsamın dışında tutulduğu bilinmektedir. Zira medreselerin ıslâhına ilişkin düzenlemeler II. Meşrutiyet'in ilanımlarıyla birlikte hayata geçirilebilmiştir. Bu dönemde, medreselerle ilgili çeşitli ıslâhat düzenlemelerine ve medrese modellerine tanıklık edilmiştir. Medresetü'l-Kuzât, Medresetü'l-Mütehassısın, Medresetü'l-Vâizîn, Medresetü'l-İrşâd ve Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutebâ gibi medreselerin yanında ayrıca köklü ve kapsamlı bir ıslâhat düzenlemesi sonucunda tesis edilen Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi bu dönemin dikkat çeken medreselerindendir²². Medrese-i Aşâir ise bahse konu dönemin fiiliyata geçirilememiş önemli bir eğitim projesidir.

Bu makalede, İstanbul Müftülüğü Meşihât Arşivinde bulunan medrese defterleri üzerinde araştırma yaparken ulaşılan Medrese-i Aşâir'e ilişkin müsvedde belgeler esas alınmak suretiyle değerlendirme yapılacaktır. Gerçekleştirilen alan taramasında, adı geçen medreseyle ilişkin başkaca herhangi bir bilgi, belge ve akademik çalışmaya rastlanılamamış olması çalışmanın önemini daha da artırmaktadır. Ayrıca mezkûr arşiv belgeleri dışında, incelenen konuyu açıklayıcı ya da destekleyici bilgilerin bulunduğu kaynaklardan da yararlanılma cihetine gidilmiştir.

Medrese-i Aşâir/Aşiretler Medresesi Projesi

“Aşiret” kelimesinin çoğulu olan “aşâir”, aşiretler ve kabileler anlamlarına gelmektedir²³. II. Meşrutiyet dönemi eğitim projelerinden olan *Medrese-i Aşâir*, planlandığı halde uygulamaya geçirilemeyen; aşiretler için tasarlanmış önemli

²⁰ Karpat, *a.g.e.*, s. 337.

²¹ M. Derviş Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, AKDT-YK- Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2004, s. 37.

²² Daha detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi-Medrese Programları, İcazetnâmeler, İslahat Hareketleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 1983.

²³ İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı: Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Türkçe Sözlük*, Kubbealtı yay., (gözden geçirilmiş) 3.bs. , İstanbul, 2008. Kubbealtı yay., s. 194.

bir medrese modelidir. Bu medreseye ilişkin bilgilere İstanbul Müftülüğü Meşihât Arşivinde'ki 2075 numaralı defterde rastlanılmaktadır. Bu defterde medresenin kuruluşuna duyulan ihtiyacı ifade eden bir gerekçe metni ile medresenin bütçesi, talimatı, ders programı ve eğitim usulüne ilişkin muhtıra yer almaktadır²⁴. Meclis-i Mesâlih-i Talebe'nin 11 Mayıs 1332/24 Mayıs 1916 tarihli yazısının girizgâhında aşiret medresesine duyulan ihtiyaç şöyle ifade edilmektedir:

“Medine-i Münevvere ile Şâm-ı Şerif arasında, şimendüfer güzergâhında ve aşâir ve urbânın²⁵ en ziyâde cevelân ettiği bir merkezde ve İbnu'r-Reşid ve İbnu's-Suûd aşâyirinin de hükümetle ittisâli noktasında kâin Medâyin-i Sâlih'de, ibtidâî tahsili hâvi leylî bir dâru't-tahsil te'sîsî, menâfi-i azîme-i medeniyye ve siyâsiyyeyi mûcib olduğu ve kabâil ve aşâyir-i rüesâ ve meşâyihinin böyle bir müesseseye evlatlarını kemâl-i fahr ile vermeğe hâhişger buldukları...²⁶”

1916 yılı Eylül ayı başında açılması öngörülen²⁷ medrese için yerleşim birimi olarak Medine ile Şam arasında bulunan Medâyin-i Sâlih seçilmiştir. Hicaz demiryolu güzergâhının ana istasyonlarından biri olan²⁸ ve ayrıca büyük bakım ünitesinin bulunduğu Medâyin-i Sâlih'in²⁹, hem demiryoluyla ulaşım imkânının bulunması, hem de aşiretlerin ve çöl Araplarının en çok geçiş yaptığı bir kavşak noktası olması açısından tercih edildiği anlaşılmaktadır.

²⁴ İstanbul Müftülüğü(İM)-Meşihat Arşivi(MA), *Meclis-i Mesâlih-i Talebe'ye Mahsus Müsvedde Varakaları(MMTMMV)*, (1332), nr.2075, s. 131-138. (Bkz. Ek:1-8)

²⁵ عربان “urbân” Arapça bir kelime olup tekili bulunmamaktadır. “Bâdiye Arapları, çadırda yaşayan Araplar, Arap bedevileri ve çöl Arapları” gibi anlamlara gelmektedir. 1906 senesinde gerçekleştirmiş olduğu Hacc seyahatini “Hicaz Hâtırası” adıyla kaleme alan Hüseyin Vassaf, Şam'dan Medine'ye kadar müteaddit yerlerde urbân bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca urbânın nizam dışı hâl ve hareketlerine, taşkınlıklarına, çevreye verdikleri zararlara, Hicaz demiryolunun inşasına karşı gerçekleştirmiş oldukları mukâvemet ve demiryolunu tahribe yönelik fiillerine hatıratında üzülerken yer veren Vassaf, urbânın fitratını ve yapısını açık bir şekilde ortaya koyarak tahlil etmektedir. (Bkz. el-Hac Hüseyin Vassaf, *Hicaz Hâtırası*, haz. Mehmet Akkuş, Kubbealtı yay. İstanbul, 2011, s. 272; Şemseddin Sami, *Kâmus-i Türkî*, Nadir Eserler Kitaplığı, Edit. Osman Doğan, İstanbul, 2015, s. 932; İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı, Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Türkçe Sözlük*, Kubbealtı yay., 3. bs. , İstanbul, 2008, s. 3283; Seyfettin Şahin, H.1192/M.1778-1779 Tarihli Urbân Surre Defteri: Transkripsiyon Ve Değerlendirme, Afyon Kocatepe Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Tarih ABD., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2014, s. 9). Ayr. “Urban” hakkında daha fazla bilgi için: “el-Arab ve'l-Urbân ve'l-Kâviliyye fi-Hicâz ve Katar”, http://www.arapimes.com/portal/article_display.cfm?ArticleID=31448, (çevrimiçi: 08/09/2017)

²⁶ İM-MA, *MMTMMV*, nr.2075, s. 137.

²⁷ İM-MA, *MMTMMV*, nr. 2075, s. 168.

²⁸ İsmail Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde Hicaz İsyanı*, Selis yay., İstanbul 2014, s. 244.

²⁹ Edit. İbrahim Usul, *İstanbul'dan Medine'ye Bir Tarih Belgeseli Hicaz Demiryolu Fotoğraf Albümü*, Albaraka Türk yay., İstanbul 1999, s. 15.

Hicaz Demiryolu güzergâhı haritası incelendiğinde, Medâyin-i Sâlih'in, Kudüs'le Mekke arası güzergâhın ortasına; Arap aşiretlerinin yoğun olarak yaşadığı bölgelerin merkezine düştüğü müşahede edilmektedir. Huveytât, Belî, el-Fakîr, Belkâ, Veled-i Ali, Benî Atiyye, Benî Sahr, Anze ve Harb Aşiretleri Medâyin-i Sâlih'in bulunduğu bölgeye yakın çevrede yaşamaktadırlar³⁰.

Araplar, Merkezî Arabistan'da Birinci Dünya Savaşı öncesi "İbni Suûd" ve "Râşidîler" olmak üzere iki idârî kısma ayrılmışlardı³¹. Bölgenin iki büyük ve etkin aşireti olan İbnu'r-Reşîd ve İbnu's-Suûd aşiretlerinin hükümetle temasını sağlayacak bir merkez olması, Medâyin-i Salih'in belirlenmesinde en önemli etken olmuştur. İlköğretim düzeyinde yatılı bir mektep olarak eğitim vermesi planlanmış olan bu mektepten, hem aşiretlerin medenileştirilmesi hem de siyaseten büyük faydalar temin edilmesi umulmaktadır. Bölgede yaşayan kabilelerin ve aşiretlerin reisleri ile şeyhlerinin böyle bir müesseseye çocuklarını övünçle vermeye istekli oldukları hususu da mezkûr yazıda özellikle vurgulanmıştır.

Medrese-i Aşâir'den beklenen "*menâfi-i azîme-i medeniyye ve siyâsiyye*"den maksat, urbânın yani çöl Araplarının medenileşmelerini sağlamak suretiyle devlete bütünleşmelerini temin etmektir. Nitekim II. Abdülhamid döneminde çöl Araplarına ve aşiretlere yönelik geliştirilen siyasetin ilkelerinden olan "*urbânın tavattun ve temeddünleri*"³² bağlamında, göçebe aşiretlerin yerleşik hayatı benimsemeleri ve medenileşmeleri hedeflenirken, aynı zamanda devlete olan sadakatlerinin de pekiştirilmesi amaçlanmıştır³³. II. Meşrutiyet döneminde de aynı amaca yönelik olmak üzere Medrese-i Aşâir'in projelendirilmiş olduğu söylenebilir.

Medrese-i Aşâir için hazırlanmış olan tâlîmatnâmenin birinci maddesinde medresenin amacı şu şekilde ortaya konulmaktadır:

"Aşâir ve urbân meşâyih ve vücûhu evlatlarının, ahkâm-ı münîfe-i Kur'âniyye ve Sünen-i Şerîfe-i Nebeviyye dâiresinde terbiye ve tâlim-i ibtidâiyesini temin etmek üzere, Meşihat-ı Celile-i İslâmiyye'ye merbut olarak, Medâyin-i Sâlih'de bir Medresetü'l-Aşâir tesis olunmuştur."³⁴

³⁰ BOA, Hrt, 0473. (Bkz. Ek:9).

³¹ M. Metin Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddî Yardımları", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Ankara, 1995, S. 6, s. 139, (139-154).

³² Deringil, *a.g.e.*, s. 32.

³³ *A.g.e.*, s. 115

³⁴ İM-MA, *MMTMMV*, nr.2075, s. 135.

Mezkûr maddeye göre, aşiretlerin ve çöl Arap şeyhlerinin ileri gelen nüfuzlu ailelerinin çocuklarını Kur'ân ve Sünnet-i Nebeviyye'nin yüce hükümleri çerçevesinde eğitmek ve ilköğretim düzeyinde tahsil görmelerini sağlamak Medrese-i Aşâir'in temel amacıdır.

Medresenin kuruluşu için başlatılan girişimlerin Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği sürece denk gelmiş olması, bu teşebbüsün eğitimsel ihtiyaçtan ziyâde askerî ve siyasî ihtiyaçlardan doğduğunu göstermektedir. Nitekim “*İster Balkanlar ister Ortadoğu ve Arabistan olsun bütün bölgelerde ortaya çıkan siyasî ve askerî hareketlerin din ve özellikle eğitim ile ilişkili olduğu görülmektedir*³⁵.” Bölgede bulunan 4'üncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın, “... *imar ve ıslâh siyasetleri kullanarak, Araplık cereyanının durdurulacağı fikrinde olması*³⁶”, ayrıca eş zamanlı olarak Kudüs'te Selâhattin Eyyübî Külliye-i İslâmiyyesi adındaki uluslar arası nitelikte bir medresenin açılmasına öncülük etmiş olması³⁷, Medrese-i Aşâir'in de siyâsî boyutlu bir eğitim projesi olarak Cemal Paşa tarafından planlanmış olduğuna işaret etmektedir³⁸. Nitekim medreseye duyulan ihtiyacın zikredilmiş olduğu mezkûr yazı, bu projenin siyasi boyutunu açıkça ortaya koymaktadır³⁹. Hicaz bölgesinde Britanya ile Osmanlı Devleti arasında cereyan eden mücadelenin daha çok siyasî çerçeveli bir savaş olması da⁴⁰ medresenin kuruluşunun altında yatan sebebin siyasi olduğunu göstermektedir.

Medrese-i Aşâir'n kuruluşuna ilişkin karar 11 Mayıs 1332/24 Mayıs 1916 tarihlidir⁴¹. Bu tarihten yaklaşık üç ay önce Başkomutan Vekili sıfatıyla IV. Ordu muntukalarını denetlemek amacıyla Ortadoğu seyahatine çıkmış olan Harbiye Nâzırı Enver Paşa, IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa ile birlikte, başta Medine, Kudüs, Beyrut ve Şam olmak üzere Hicaz ve Filistin bölgelerini ziyaret etmiş, bölgenin ileri gelenleri ve aşiret reisleriyle görüşmeler yapmıştır⁴². Şubat, Mart ve Nisan

³⁵ Zeki Salih Zengin, “II. Meşrutiyet Döneminde Kudüs ve Medine’de İki Eğitim Kurumu: Medrese-i Külliye ve Selahaddin-i Eyyübî Külliye-i İslâmiyyesi”, *Belleten*, C:LXXXI, S:291, Türk Tarih Kurumu Yay., Ağustos-2017, s. 589-618.

³⁶ Falih Rıfık Atay, *Zeitindağı*, Pozitif yay., İstanbul, 2015, s. 51.

³⁷ Bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Dâhiliye (DH)-Şifre (ŞFR), Dosya nr. 49*, Gömlek nr. 44,63,65,66,136.

³⁸ Selahaddin Eyyübî Külliye-i İslâmiyyesi ile amaç birliği içerisinde bulunan ve Medine’de açılması planlanmış olan Medrese-i Külliye de, Osmanlı Devleti’nin bölgesel eğitim politikasının bir parçası olarak aynı amaca yönelik eğitim projelerinden birisidir. (Bkz. Zeki Salih Zengin, a.g.m.,)

³⁹ Bkz. İM-MA, *MMTMMV*, nr.2075, s. 131-137.

⁴⁰ Mustafa Bostancı, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Hicaz’da Hâkimiyet Mücadelesi,” *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Ankara 2014, c. VII, S. 14, s. 117-136.

⁴¹ İMMA, *MMTMMV*, nr. 2075, s. 138. (Bkz. Ek:1)

⁴² Arslan Tekin, *Enver Paşa ve Dönemi*, Kariyer yay., İstanbul, 2016, s. 327-333.

aylarını kapsayan bu seyahat esnasında Medrese-i Aşâir'e dâir fikirlerin gündeme gelerek olgunlaştığı kanaatine varılmaktadır. Nitekim Medrese-i Aşâir'in kurulmasına ilişkin kararın, bahse konu ziyaretin hemen ardından Meclis-i Mesâlih-i Talebe tarafından 11 Mayıs 332/24 Mayıs 1916 tarihinde alınmış olması⁴³, bu kanaati teyit etmektedir.

Medrese-i Aşâir'in kurulması amacıyla, Medâyin-i Sâlih'de bulunan bir bina için iki bin lira tahsis edilmiştir. Bu binanın genişletilmek suretiyle yeniden inşâsı ve bitişiğine bir mescid ilâve edilmesi, ayrıca gerekli olan eşya ve malzemenin de bu süreçte tedârik edilerek gereğinin yapılması Harbiye Nezâreti'nce üstelenilmiştir. Bu bağlamda bölgede Arapların işlerini yürütmekle vazifeli olan Binbaşı Aziz Bey, aynı zamanda medresenin iş ve işlemlerini yürütmek üzere görevlendirilmiştir. Bölgede yüzbaşı rütbesiyle daha önce askerî ve istihbârî görevler yürüten Aziz Bey'e⁴⁴, aynı zamanda medreseyi kurma görevinin verilmiş olması, Hicaz bölgesinde ortaya çıkan sorunun çok boyutlu olduğunu göstermektedir.

Kurulacak olan Aşîret Medresesi'nin, Araplar nezdinde olumlu tesirler bırakması ve belirlenen hedeflere kolaylıkla ulaşılması amacıyla medresenin Meşihat makâmınca yönetilmesi planlanmış⁴⁵, böylece Şeyhülislâmlık makâmının dînî alandaki konumundan ve Müslüman halk üzerindeki tesirinden istifade edilmesi amaçlanmıştır. Medresenin kuruluşu için tahsis edilen ödeneğin Harbiye Nezâreti'nce karşılanması istenmişse de kuruluşun ardından gerekli olan masraf ve harcamaların, ya da diğer bir ifadeyle tahsisâtın yine Meşihat makâmına bağlı olan ve 18 Eylül 1330/1 Ekim 1914 tarihli Islâh-ı Medâris Nizamnamesi'yle tesis edilmiş olan Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi tertibinden karşılanmasına karar verilmiştir⁴⁶. Bu yönüyle Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nin taşra teşkilatı kapsamına dâhil edildiği anlaşılan Medrese-i Aşâir için, nev-i şahsına münhasır bir statü ihdas edildiği ileri sürülebilir. Nitekim II. Abdülhamid döneminde yine aşiretlere mahsus olmak üzere kurulmuş olan *Aşîret Mektebi*'nin Maarif Nezâreti yerine doğrudan saraya bağlı bir mektep olarak tesis edilmiş olması da⁴⁷ aynı amaca yönelik bir niyetin tezahürüdür. Bu niyetin, Hilâfetin ve Şeyhülislâmlık makâmının Müslüman

⁴³ İM-MA, *MMTMMV*, nr.2075, s. 138.

⁴⁴ Bkz. Önder Kocatürk, "1913-1914 Yıllarında İngilizlerin Arabistan'ın Çeşitli Bölgelerindeki Faaliyetleri", *Türkoloji Kültürü*, Kış-2011, c.IV, S. 7, s. 17-34.

⁴⁵ İM-MA, *MMTMMV*, nr.2075, s. 135-138.

⁴⁶ *a.g.e.*, s. 137.

⁴⁷ BOA, *A.DVNSNŶAM.d.*, nr: 6, s. 79; Mahmud Cevat İbnü's-Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcraâtı*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1338, s. 338.

Araplar ve aşiretler üzerindeki etkisinden ve gücünden yararlanma amacı taşıdığını söylemek mümkündür. Kaldı ki gerek *Aşiret Mektebi* gerekse *Medrese-i Aşâir* Osmanlı Devleti'nin zorlu dönemlerinde devletin bekâsı için devreye sokulan İslam Birliği siyasetinin önemli adımlarından biri olarak görülmektedir. Her ne kadar II. Meşrutiyet döneminin İttihat Terakki yöneticileri Türkçülük siyasetini benimsemiş olsa da, Osmanlılık ve İslamcılık fikirlerinden vazgeçmemişler, ihtiyaç duyduğunda bu fikirleri savunarak uygulamaya koyma cihetine gitmişlerdir⁴⁸.

Medresenin eğitim süresi üç yıl olup, Arap aşiret şeyhlerinin ve ileri gelenlerinin çocuklarından her yıl için azami 30 talebe medreseye kabul edilecektir. Dolayısıyla medrese için 90 talebe kontenjanı belirlenmiştir. Medresede çalışan tüm personelin maaşlarıyla öğrencilerin eğitim-öğretim, yiyecek ve giyecek masrafları devlet tarafından karşılanmaktadır.

Medresenin kurucu müdürü Binbaşı Aziz Bey'e, ilk seneye mahsus olmak üzere eğitim-öğretimin icrâsı ile görevlilerin seçim ve atanması görevi de tevdi edilmiştir. Buna göre Binbaşı Aziz Bey, medresenin maddî ve beşerî tüm kaynaklarını yönetmeye ve medresenin açılışını gerçekleştirip eğitim-öğretime hazır hâle getirmeye memur ve yetkili kılınmıştır. Bu yetki ilk seneye sınırlı olup, eğitim-öğretim başladıktan sonra, atanacak dâimî kadrolu bir müdür eliyle medresenin yönetileceği anlaşılmaktadır.

Medrese-i Aşâir'e ilişkin kararlar Meşihât Makâmı bünyesinde kurulmuş olan Meclis-i Mesâlih-i Talebe⁴⁹ tarafından alınmaktadır. Medresenin kuruluşuna dair alınmış karara ek olarak; medresenin bütçesini, ders programını, talimatnâmesini ve eğitim-öğretim yöntemini de içeren mazbata, adı geçen meclisçe tanzim edilmiştir⁵⁰.

⁴⁸ Nejla Günay, "İttihatçıların Türkleştirme Siyasetiyle İlgili İddialar ve Tarih Yazımındaki Çelişkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi: Journal Of Atatürk Research Center*, c.XXX, Mart-2014, S. 88, s. 151.

⁴⁹ Medresenin eğitim-öğretimine ilişkin her türlü konular ile; müderris, muallim ve diğer personelin tayin, terfi ve azilleri; maaş, vekâlet ya da ücret karşılığı görevlendirilmeleri; talebeye ait tüm iş ve işlemler ile personel ve talebenin devam-devamsızlık durumunun takibi; ders programlarının hazırlanması ve okutulacak derslerin ve kitapların belirlenmesi; personel ve talebenin disiplin işlemleri gibi pek çok konuyu görüşüp karara bağlamak Meclis-i Mesâlih-i Talebe'nin görev alanına girmektedir. (Daha fazla bilgi için: Hasan Yıldız, *Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nde Eğitim ve Öğretim*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2017, s. 83-84)

⁵⁰ İM-MA, *MMTMMV*, nr.2075, s. 131-138.

Medresenin bütçesi aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir⁵¹:

Ödenek adı	Ödenek Tutarı (kuruş)		
	Birim fiyat	Aylık	Yıllık
Müdür	-	1,200	14,400
Katip ve Muhasip	-	800	9,600
Müdürrisler (5)	-	3,600	43,200
Hademe(5)	-	600	7,200
Aşçı ve Yamağı	-	350	4,200
Müteferrika, Su, Mahrûkât ve Tenvîrât	-	300	3,600
90 talebe ile 11 memur, müderris ve hademenin yemek ücreti	3,5	-	127,260
90 talebe ile 7 hademenin elbise ve çamaşırı	300	-	29,100
90 talebeye kitap ve âlât ve edevât-ı dersiyye	100	-	9,000
TOPLAM			247,560 Krs.

Bütçenin 78,600-Kuruşu personel maaş gideri olup; medresenin ısınma, aydınlatma, su ve benzeri giderleri için 3,600-Kuruş ödenek tahsis edilmiştir. Tüm talebenin yiyecek ve giyeceği ile kitap ve ders araç-gereçlerinin temini için de bütçeye ödenek konulmuştur. Yiyecek ödeneğine medrese personelinin tamamı; giyecek ödeneğine ise sadece hademeler dâhil edilmiştir. Bütçe kalemleri dikkate alındığında medresede eğitim görecekt olan öğrencilerin her türlü ihtiyaçlarının karşılandığı anlaşılmaktadır.

Medrese için tahsis edilen ödeneğe göre, 90 talebe kontenjanı bulunan medresede on bir kadrolu personel istihdam edilmiştir. Medresede dâimî kadroda beş hademe ile kâtip ve muhasiplik görevini yürüten bir memur dışında beş müderris görevlendirilmiştir. Ayrıca yedi hademe için elbise ve çamaşır tahsisatının ayrılmış olması, iki hademenin daha ücret karşılığı geçici olarak görevlendirilmiş olduğunu göstermektedir. Netice itibarıyla ilk kuruluşunda geçici personelle birlikte medresede toplam on beş personelin görevlendirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

1916 yılının Eylül ayı başında açılması planlanmış olan Medrese-i Aşâir için tahsis edilen ödeneğin havalesinin gerçekleştirilmesine yönelik karar, aynı yılın Haziran ayı içerisinde alınmış ve işlemlerin başlatılması sağlanmıştır⁵². Ancak be-

⁵¹ İM-MA, *MMTMMV*, nr.2075, s. 132. (Bkz. Ek:7).

⁵² İM-MA, *MMTMMV*, nr.2075, s. 168.

lirtilen zamanda medresede eğitim-öğretime başlanıldığına dair herhangi bir bilgi ve belgeye, yapılan alan taraması sürecinde rastlanılmamıştır.

Medrese-i Aşâir'in Ders Programı ve Tedris Usulü

İbtidâî/ilk mektep tahsili düzeyinde eğitim vermesi planlanmış olan Medrese-i Aşâir'in ders programında sekiz farklı derse yer verilmiş olup, haftalık ders yükü yirmi dört saattir. Bu dersler: Kur'an-ı Kerim, Ulûm-i Diniyye, Mevâizu'l-Kur'ân ve'l-Hadis, Lisân-ı Arabî, Türkçe ve Hüsn-i Hat, Mâlûmat-ı Riyâziyye, Mâlûmat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye, Mâlûmat-ı Fenniyye ve Sıhhiyye ve Sınâiyye derslerinden oluşmaktadır. Ayrıca ders dışı zamanlarda nişancılık ve binicilik eğitimleri ile zirâat uygulamalarına yer verilmiştir⁵³.

TEDRİSAT CETVELİ			
DERSLER	1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf
Kur'ân-ı Kerim	3	3	3
Ulum-i Diniyye	3	3	3
Mevâizu'l-Kur'ân ve'l-Hadis	-	3	3
Lisân-ı Arabî	6	4	4
Türkçe ve Hüsn-i Hat	4	3	3
Malûmât-ı Riyâziyye	3	3	3
Malûmât-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye	3	3	3
Malûmât-ı Fenniyye ve Sıhhiyye ve Sinâiyye	2	2	2
TOPLAM	24	24	24

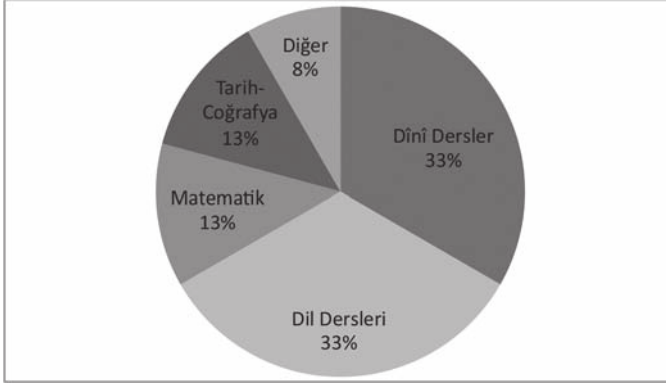
Üç yıllık eğitim süresine sahip olan medresede, her bir sınıf için haftada 24 saat olmak üzere toplam 72 saat ders yükü belirlenmiştir. Sekiz çeşit dersin yer aldığı programda birinci sınıfta yedi, diğer sınıflarda sekiz çeşit ders okutulmaktadır.

Birinci sınıfta, İslâmî İlimler kapsamındaki derslerin tüm derslere oranı %25 iken, ikinci ve üçüncü sınıflarda bu oran %37,5 düzeyine ulaşmaktadır. İslâmî İlimler kapsamındaki derslerin temel bilgiler düzeyinde: Kur'ân-ı Kerim tîlâveti ve ilmihal bilgisi ile Kur'ân-ı Kerim ve Hadislerden öğütler şeklinde verilmesi planlanmıştır.

Dil eğitimi kapsamındaki derslerde, ağırlık Arapça dersine verilmiş olmakla birlikte, tüm sınıflarda Türkçe dersi Hüsn-i Hat dersiyle birleştirilmiştir. Ders

⁵³ İM-MA, *MMTMM*, nr.2075, s. 133. (Bkz.Ek:6)

programında Mâlûmat-ı Riyâziyye adıyla yer verilen Matematik dersine haftada üçer saat tahsis edilmiş, Malumât-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye dersine de aynı miktarda yer verilmek suretiyle Tarih ve Coğrafya dersi birleştirilmiştir. Yine tüm sınıflarda haftada ikişer saat olmak üzere *Mâlûmat-ı Fenniyye ve Sıhhiyye ve Sinâiyye* adı altında; fen, sağlık ve zanâat bilgilerini ihtiva eden bir nevi genel kültür ve hayat bilgisi mahiyetinde bir derse yer verilmiştir.

Medrese-i Aşâir için hazırlanmış olan ders programındaki dağılım yukarıdaki grafikte verilmiştir. Programın üçte ikisini, eşit ağırlıkta ders yükü bulunan İslâmî İlimler ile dil eğitimi kapsamındaki dersler oluşturmaktadır. Programda İslâmî İlimler kapsamındaki derslerle eşit ağırlıkta olan lisan derslerinin ağırlığı dikkat çekmektedir. Haftada 14 saat Arapça ve 10 saat Türkçe olmak üzere toplam ders yükünün üçte birini dil eğitimi kapsamındaki dersler oluşturmaktadır.

Tarih-Coğrafya ile Matematik derslerinin her biri %13 oranında ders yüküne sahip olup; herhangi bir ders grubuna dâhil edilmeyen Malûmât-ı Fenniyye ve Sıhhiyye ve Sinâiyye dersi ise %8 düzeyinde ağırlığa sahiptir.

Dengeli bir dağılımın gözetildiği programın diğer mektep ve medreselerin programlarına göre daha sade ve yalın olduğu görülmektedir.

Öte yandan Meclis-i Mesâlih-i Talebe tarafından Medrese-i Aşâir'de okutulacak derslerin eğitim yöntemine ilişkin olarak *Sûret-i Tadrîsi Mutazammın Muhtıra* adıyla bir mazbata hazırlanmıştır⁵⁴.

⁵⁴ İM-MA, *MMTMM*, nr.2075, s. 131. (Bkz.Ek: 7).

Bu muhtıraya göre:

İslâmi İlimler kapsamındaki derslerden *Kur'ân-ı Kerim* dersinde tecvit uygulamasıyla beraber uygun sûreler ezberlettirilecek; *Ulûm-i Dîniyye* dersinde Fıkıh ilminin ibadete ait konuları işlenecektir. *Mevâizu'l-Kur'an ve'l-Hadis* dersinde ise Kur'ân-ı Kerim ve Hadis kitaplarında yer alan ahlâkî ve içtimâî konulara dâir ayet ve hadislerin öğretilmesi sağlanacaktır.

Dil eğitimi kapsamında programa konulmuş olan *Lisân-ı Arabî* ve *Türkçe* derslerinde, okuma çalışmalarından başlanılmak suretiyle dilbilgisi kuralları öğretilecektir. Ayrıca ders programında Türkçe dersinin bünyesinde yer verilen *Hüsn-i Hat* dersinde ise *sülûs*, *nesih* ve *rik'a* hatları öğretilmek suretiyle yazı çalışması yaptırılacaktır.

Matematik dersi kapsamında programa konulmuş olan *Mâlûmat-ı Riyaziyye* dersinde, uygulamalı olarak aritmetik/hesap ilmi öğretilecek, son sınıfta ise düzeye uygun bir hendese/geometri gösterilecektir.

Mâlûmat-ı Târihiyye ve Coğrafıyye dersinde, İslâm ülkeleri ile Osmanlı tarihi ve coğrafyası öğretilecek, zaman kalırsa son sınıfta genel tarih ve coğrafya hakkında da bilgi verilecektir.

Mâlûmat-ı Fenniyye ve Sıhhiyye ve Sinâiyye dersinde bölge için münasip olan konular muallim tarafından seçilerek öğretilcektir.

Tedris usûlüne dâir muhtıra dikkate alındığında tüm derslerin temel/ilk öğretim düzeyinde bir çerçeve belirlenmek suretiyle işlenmesi amaçlanmıştır. Medrese-i Aşâir'de Osmanlı tebaasından bir bireyin, zarûrî miktarda öğrenmesi gereken başta İslâmi ilimler olmak üzere, günlük hayatta kullanabileceği hesap, genel kültür, tarih ve coğrafya bilgisi ile ilk yardım ve zanâata dâir temel bilgiler verilecektir. Ayrıca bu bilgilere ilaveten nişancılık ve binicilik uygulamalarının yanında bölgesel zirâata dâir tatbikatlar yaptırılacaktır.

Mâlûmat-ı Fenniyye ve Sıhhiyye ve Sinâiyye dersinde işlenecek konuların derse girecek olan muallimin seçimine bırakılması ve bu seçimin “muhit için münâsîp” olma şartına bağlanması dikkat çekmektedir. Özellikle bölgenin fennî, sıhî ve sinâî alandaki ihtiyaçları merkeze alınmak suretiyle, konuların derse girecek muallim tarafından belirlenecek olması, eğitimde yerel ihtiyaçların dikkate alındığına ve medrese için belirlenmiş olan amaçlara kısa vadede ulaşma arzusuna işaret etmektedir.

Üç yıllık eğitim süresine sahip olan Medrese-i Aşâir'in, beş yıllık Aşiret Mektebine göre daha sade bir ders programına sahip olduğu görülmektedir. Program itibariyle rüşdiye ile beş senelik idâdî/orta mektep arasında kalan ve beş yıllık eğitim süresi olan Aşiret Mektebi'ne⁵⁵ karşın, üç yıllık olan Medrese-i Aşâir'in ders programı, Tanzimat'tan sonra açılan üç yıllık ibtidâi mekteplerin programıyla benzerlik arz etmekle birlikte, müfredât itibariyle daha üst düzeyde olduğu görülmektedir.⁵⁶ Üç yıllık ibtidâi mekteplerin ders programında on iki çeşit ders yer alırken Medrese-i Aşâir'de sekiz çeşit derse yer verilerek bazı derslerin tevhid edilmesi cihetine gidilmiştir. Örneğin Tarih ile Coğrafya; Türkçe ile İmlâ/Hüsn-i Hat; Elifbâ ve Tecvit ile Kur'an-ı Kerim dersleri tek bir ders bünyesinde ders programına dâhil edilmiştir. İlave olarak *Malûmât-ı Fenniyye ve Sıhhiyye ve Sinâiyye* dersinin programda yer aldığı görülmektedir. Bu yönüyle de Medrese-i Aşâir, kısa vadeli belirli maslahatları gerçekleştirmeyi hedefleyen özgün bir ders programıyla karşımıza çıkmaktadır.

Eğitim-Öğretime İlişkin İş ve İşlemler

Medrese-i Aşâir'de uygulamaya konulacak olan eğitim ve öğretime ilişkin düzenlemeler, medreseye mahsus tanzim edilmiş olan talimatnâmede açıklanmıştır.

Dokuz maddeden ibaret olan *Medresetü'l-Aşâir Tâlimatnâmesi*'ne göre⁵⁷:

Leyli/yatılı olan medreseye her yıl 30 öğrenci kabul edilecek olup, kontenjan 90 öğrenciyle sınırlandırılmıştır. Öğrencinin yiyecek, giyecek ve ders kitapları ile ders araç ve gereçlerinin tamamı idare tarafından ücretsiz temin edilecektir⁵⁸. Bu özelliğiyle medrese güncel ifadesiyle bir nevi tam burslu eğitim veren kurum niteliğini taşımaktadır.

Üç yıllık eğitim süresini başarıyla tamamlayan öğrenciye şahadetname verilecek, en başarılı olanlara ise ayrıca Meşihat tarafından *hula*'-ı *fâhire*⁵⁹ ve uygun hediyeler gönderilecektir⁶⁰. Mezun olacaklara verilecek olan bu özel kıyafetin/kıymetli

⁵⁵ Ergin, "Aşiret Mekteb-i Hümayunu", s. 1160.

⁵⁶ Bkz. Mahmud Cevat, *a.g.e.*, s. 322.

⁵⁷ İM-MA, *MMTMMV*, nr.2075, s. 134,135. (Bkz. Ek:8-9)

⁵⁸ İM-MA, *MMTMMV*, nr.2075, s. 135 (Madde:3).

⁵⁹ İM-MA, *MTMMV*, nr.2075, s. 135. (Hıla't (خلعت): Hükümdarlar ya da vezirler tarafından hürmet ve mükafat için birine giydirilen çok kıymetli kaftan, anlamına gelmektedir. Çoğulu " hıla' (خلع) olan kelimenin "hula'-ı fâhire (خلع فاخرة) şeklindeki tamlaması A. Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmâni'sinde "Resmen giydirilen elbise, teşrifat kaftamı" açıklamalarıyla birlikte verilmiştir. (Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmus-i Türkî*, s. 586; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB yay., İstanbul, 1993, c.I., s. 833; Kubbealtı Lugatı, s. 1291).

⁶⁰ İM-MA, *MMTMMV*, nr.2075, s. 135 (Madde:4).

kaftanın mensub olunan aşiret nezdinde o kişiye itibar kazandıracağı ve ayrıca medreseye karşı ilgi ve alakayı artıracacağı âşikârdır. Bahse konu hediyelerin de aynı etkiyi yapacağı düşünülmektedir. Bu taltiflerin Aşiret Mektebi'nin ilk mezunlarına II. Abdülhamid tarafından *yâver-i fahri* rütbesi, üniforması ve maaşı verilmesi⁶¹ şeklindeki uygulamadan esinlenerek belirlendiği düşünülmektedir.

Mezun olan öğrencilerin, arzu etmeleri halinde Medine-i Münevvere ve Kudüs'teki medreselere⁶² imtihansız girme hakları bulunacağı gibi, hükümetçe aşiretlerin iş ve işlemlerini yürütmek üzere ve icâb eden diğer hizmetlerde istihdamları da sağlanabilecektir⁶³. Böylece bir taraftan başarılı ve yetenekli mezunların üst düzey eğitim almaları teşvik edilirken, diğer taraftan bu yönde eğilimi olmayanların sosyal hayata katkı sağlayacak görevlere getirilmek suretiyle; merkezi yönetimle aşiretler arasındaki bağın ve iletişimin sağlanması amaçlanmaktadır.

Medrese-i Aşâir'de uygulanacak olan eğitim-öğretim ve imtihanlara ilişkin hususlar Kudüs Selâhaddin Eyyubi Külliye-i İslâmiyyesi Talimatnamesi'nin özel hükümlerine ve Meşihat makâmının emir ve tebligâtına tâbî kılınmıştır⁶⁴. Nitekim adı geçen medresenin Kudüs'te kurulma amacı da tıpkı Medrese-i Aşâir gibi Müslümanların birlik ve beraberliğini temin etme amacı taşımaktadır.

Meşihat makâmına bağlı olan medrese, yine aynı makâm tarafından tayin edilen ve doğrudan doğruya Meşihat makâmıyla haberleşmeye yetkili bir müdür tarafından yönetilecektir. Eğitim-öğretim kadrosu için liyâkatli müderrislerin görevlendirilmesi şartı konulan medresede, memur ve müderrisler müdürün teklifi üzerine Meşihat makâmının onayıyla görevlendirilecektir. Hademelerin tayin ve azilleri ise medrese müdürünün uhdesine tevdi edilmiştir⁶⁵.

Sonuç ve Değerlendirme

II. Meşrutiyet dönemi medreselerle ilgili köklü yapısal düzenlemelerin yoğun bir şekilde hayata geçirildiği dönem olarak dikkat çekmektedir. Bu düzenlemeler özellikle batı tarzı mektepler model alınmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Yeniden

⁶¹ Alişan Akpınar, Eugene L. Rogan, *a.g.e.*, s. 17.

⁶² Bahse konu medreselerden Kudüs'te açılan *Selâhaddin Eyyübî Külliye-i İslâmiyyesi* hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Yıldız, *a.g.e.*, s. 68, 69, 131-136, 192-198; Kenan Ziya Taş, *Osmanlı'nın Son Cihan Projesi Kudüs Selâhaddin Eyyübî Külliye-i İslâmiyyesi*, Post yay., İstanbul, 2016; Medine'de açılması planlanmış olan *Medâris-i Külliye* hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Zeki Salih Zengin, *a.g.m.*

⁶³ İM-MA, *MMTMMV*, nr.2075, s. 134. (Madde:5)

⁶⁴ İM-MA, *MMTMMV*, nr.2075, s. 134. (Madde:6)

⁶⁵ İM-MA, *MMTMMV*, nr.2075, s. 135. (Madde:2)

tesis edilen medreselerin kuruluş amacı, teşkilat yapısı, ders programları ve eğitim yöntemlerinin, mektepler örnek alınmak suretiyle belirlendiği açıkça görülmektedir. Bu dönemde planlanmış olan, ancak uygulanmasına imkân bulunamadığı anlaşılan *Medrese-i Aşâir* de II. Abdülhamit döneminde tecrübe edilen *Aşîret Mektebi*'nin model alındığı önemli bir projedir.

Aşîret Mektebi'nin kuruluşundaki amaç ile Medrese-i Aşâir için belirlenmiş olan amaç birbiriyle örtüşmektedir. II. Abdülhamit döneminde hâkim olan İslam Birliği siyasetinin gereği olarak kurulan *Aşîret Mektebi* ile Türkçülük siyasetinin hâkim olduğu II. Meşrutiyet döneminde projelendirilen *Medrese-i Aşâir* aynı amacı içinde barındırmaktadır. Her ne kadar Medrese-i Aşâir, Türkçülük siyasetini benimsemiş olan İttihat ve Terakki Hükümeti döneminde projelendirilmiş olsa da; Birinci Dünya Savaşı'nın cereyan ettiği süreçte, başta Filistin ve Hicaz olmak üzere Arapların yaşadığı bölgelerde, devletin bekâsı adına İslâm Birliği siyasetinin bir gereği olarak hayata geçirilmek istenmiştir.

Zira eğitim politikalarının devletin ve toplumun ihtiyaçlarını önceleyen ve özellikle devletin bekâsını merkeze alan bir yaklaşımla belirlendiği bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'la birlikte hemen hemen her alanda batıya karşı mevzi kaybına uğramış olması, eğitim sisteminin bahse konu yaklaşımla ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Farklı etnik mensûbiyetlerin bir arada tutularak sevk ve idâre edilmesinde; asgârî müşterekler etrafında kenetlenerek ortak bir kimlik oluşturulmasında; devlete olan sadakatin ve bağlılığın kuvvetlendirilmesinde en mühim araç olan eğitim kurumları, bahse konu amaca hizmet etmek üzere ve ortaya çıkan ihtiyaçlar çerçevesinde yapılandırılmışlardır. Bunlardan birisi de II. Meşrutiyet döneminin proje aşamasında kalmış bir eğitim kurumu olan *Medrese-i Aşâir*'dir.

İngilizlerin, Ortadoğu'daki Arap aşiretlerini, Arap milliyetçiliği fikriyle kıskırtarak Osmanlı'ya karşı isyana sevk etmesi, bölgede askerî ve siyasi tedbirlerin artırılmasını lüzumlu kılmaktaydı. Bu tedbirlerin somut adımlarından birisi de, Arap ve çöl aşiretlerini asgârî müşterek olan İslâm Dini paydasında buluşturmak; aynı ülkü etrafında birleştirmek; devlete bağlılığı ve sadakati sağlamak amacıyla projelendirilmiş olan Medrese-i Aşâir'dir. Stratejik bir adım olan bu proje ile tıpkı II. Abdülhamit döneminde açılmış olan Aşîret Mektebi'nin rolünün medrese çatısı altında hayata geçirilmesi planlanmıştır. Her ne kadar bu proje Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği olağanüstü süreçte hayata geçirilememiş olsa da; Osmanlı eğitim sisteminin, bölgesel ve yerel ihtiyaçlar dikkate alınmak suretiyle farklı ve

özgün eğitim kurumları tesis etmedeki yaklaşımını göstermesi açısından önemli bir girişim sayılmalıdır.

Öte yandan Medrese-i Aşâir'e modellik yapan ve II. Abdülhamid döneminde on beş yıl eğitim verdikten sonra çeşitli gerekçelerle kapatılmış olan Aşiret Mektebi'ne ilişkin olarak, eğitim tarihçisi O.Nuri Ergin'in Türkiye Maârif Tarihi isimli eserinde dile getirmiş olduğu: "Şayet lağvedilmemiş olsaydı on dört ay sonra ilan edilen II.Meşrutiyet'ten sonra zaten lağvedileceği"⁶⁶ yönündeki açıklamasının, Medrese-i Aşâir projesi nedeniyle dayanaktan yoksun kaldığı anlaşılmaktadır.

Medrese-i Aşâir, İttihat ve Terakki yönetiminin iktidarda olduğu dönemde, bizzat İttihat ve Terakki yöneticileri eliyle tasarlanmış bir proje olması nedeniyle, devletin bölünmez bütünlüğü ve bekâsı söz konusu olduğunda; yönetime hangi görüş hâkim olursa olsun aynı hassasiyetle tepki verildiğinin göstergesi sayılabilir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

- 1- İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA), Meclis-i Mesâlih-i Talebeye Mahsus Müsvedde Varakaları (MMTMMV), Defter nr. 2075.
- 2- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri(BOA);
_____,Bâb-ı Âsâfi Divan-ı Hümayun Sicilleri Nizâmat Defterleri(A.DVNSN-ZAM.d), nr: 6, s.78-81.
_____,Dâhiliye-Şifre(DH-ŞFR), Dosya nr.49, Gömlek nr. 44,63,65,66,136.
_____,Haritalar (Hrt), nr.0473

Kitaplar ve Makaleler

- Akpınar, Alişan, *Osmanlı Devletinde Aşiret Mektebi*, Göçebe yay., İstanbul 1997.
- Akpınar, Alişan, Eugene L. Rogan, *Aşiret-Mektep-Devlet: Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi*, Aram yay., İstanbul 2001.
- Alkan, Mehmet Ö., *Tanzimattan Cumhuriyete Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000.
- Atay, Falih Rıfki, *Zeitindağı*, Pozitif yay., İstanbul 2015.

⁶⁶ Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi.*, s. 1188.

- Atay, Hüseyin, -*Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi-Medrese Programları, İcazetnâmeler, İslahat Hareketleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 1983.
- _____, “Medreselerin Islâhı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1982, c. XXV, s. 1-43.
- Ayverdi, İlhan, *Kubbealtı Lugatı: Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Türkçe Sözlük*, Kubbealtı yay., (gözden geçirilmiş) 3.bs., İstanbul 2008.
- Bostancı, Mustafa, Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Hicaz’da Hâkimiyet Mücadelesi”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, “Ankara 2014, c. VII, S. 14, s. 117-136.
- Çetinsaya, Gökhan, “II.Abdülhamid’in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, İSAM, İstanbul, 2016, S. XLVII, s. 353-409.
- Deringil, Selim, - *İktidarın Sembolleri ve İdeolojisi: II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909)*, Doğan Kitap, İstanbul 2014.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Geleneğin İcadı’, ‘Muhayyel Cemaat’ (‘Tasarlanmış Topluluk’) ve Panislamizm”, *Toplum ve Bilim*, İletişim yay., İstanbul Yaz-Güz-1991, c. 15, S. 54-55, (s. 47-64).
- Ergin, Osman N., -*Türkiye Maârif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- _____, “Aşiret Mekteb-i Hümayunu”, *İstanbul Ansiklopedisi*, edit. Reşad Ekrem Koçu, Tan Matbaası, İstanbul 1960, c. III, (s. 1157-1161).
- Georgeon, François, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İletişim yay., 2. bs., İstanbul 2012.
- Günay, Nejla, “İttihatçıların Türkleştirme Siyasetiyle İlgili İddialar ve Tarih Yazımındaki Çelişkiler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi: Journal Of Atatürk Research Center*, c. XXX, Mart-2014, S. 88, (s. 115-151).
- Günay, Selçuk, “II.Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan’da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, AÜDT-CE, Ankara, 1995, c.XVII, S.XXXVIII, (s. 85-108).
- Gündüz, Mustafa, *Osmanlı Eğitim Mirası-Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, haz. Mustafa Gündüz, Doğu Batı yay., İstanbul 2013.
- Hülagü, M. Metin, “İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları”, *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 1995, (s. 139-154).
- İbnü’ş-Şeyh Nâfi Mahmud Cevat, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcraâtı*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1338.

- Karpat, Kemal H., *Osmanlı'da Eğitim, Modernleşme ve Uluslaşma*, çev. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara 2006.
- Kılınçkaya, M. Derviş, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, AKDITYK- Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2004.
- Kocatürk, Önder, "1913-1914 Yıllarında İngilizlerin Arabistan'ın Çeşitli Bölgelerindeki Faaliyetleri", *Türkoloji Kültürü*, Kış-2011, c.IV, S.7, (s. 17-34).
- Koçer, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu (1773-1923)*, Uzman yay., Ankara 1987.
- Kodaman, Bayram, "Aşiret Mekteb-i Hümayunu", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, c. IV, (s. 9-11).
- Köse, İsmail, *İngiliz Arşiv Belgelerinde Hicaz İsyanı*, Selis yay., İstanbul 2014.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB yay., İstanbul 1993, c. I.
- Sakoğlu, Necdet: "Aşiret Mektebi", *İstanbul Ansiklopedisi*, Kült.Bak.Yay., c. I, (s. 369-370).
- Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi(1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, çev. Osman Yener, İletişim yay., İstanbul 2010.
- Şahin, Seyfettin: *H.1192/M.1778-1779 Tarihli Urbân Surre Defteri: Transkripsiyon Ve Değerlendirme*, Afyon Kocatepe Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Tarih ABD., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2014.
- Şemseddin Sami, *Kâmus-i Türkî*, Nadir Eserler Kitaplığı, Edit. Osman Doğan, İstanbul 2015.
- Taş, Kenan Ziya, *Osmanlı'nın Son Cihan Projesi Kudüs Selâhaddin Eyyubî Külliye-i İslâmiyesi*, Post yay., İstanbul 2016.
- Tekin, Arslan, *Enver Paşa ve Dönemi*, Kariyer yay., İstanbul 2016, s. 327-328.
- Usul, İbrahim, *İstanbul'dan Medine'ye Bir Tarih Belgeseli Hicaz Demiryolu Fotoğraf Albümü*, Albaraka Türk yay., İstanbul 1999.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK Basımevi, 3.bs., Ankara 1988.
- Vassaf, el-Hac Hüseyin, *Hicaz Hâtrası*, haz. Mehmet Akkuş, Kubbealtı yay. İstanbul 2011.

Yıldız, Hasan, *Dâri'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nde Eğitim ve Öğretim*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017.

Zahir, Ömer, “el-Arab ve'l-Urbân ve'l-Kâviliyye fi-Hicâz ve Katar”, *Arap Times Blog*, http://www.araptimes.com/portal/article_display.cfm?ArticleID=31448, (çevrimiçi: 08/09/2017)

Zengin, Zeki Salih, “II. Meşrutiyet Döneminde Kudüs ve Medine’de İki Eğitim Kurumu: Medrese-i Külliye ve Selahaddin-i Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi”, *Bellekten*, C:LXXXI, S:291, Türk Tarih Kurumu Yay., Ağustos-2017, (s. 589-618.)

Ek-4: Medresetü'l-Aşâir Talimatnâmesi-I.
(İMMA, MMTMMV, nr.2075, s.135)

	بیجا	مدسته العشار	اداره نلس
	تاریخ بیجا	تعلیمات	ملازمین
	ملفوظات		بیا
	مار و نوری	رساله	

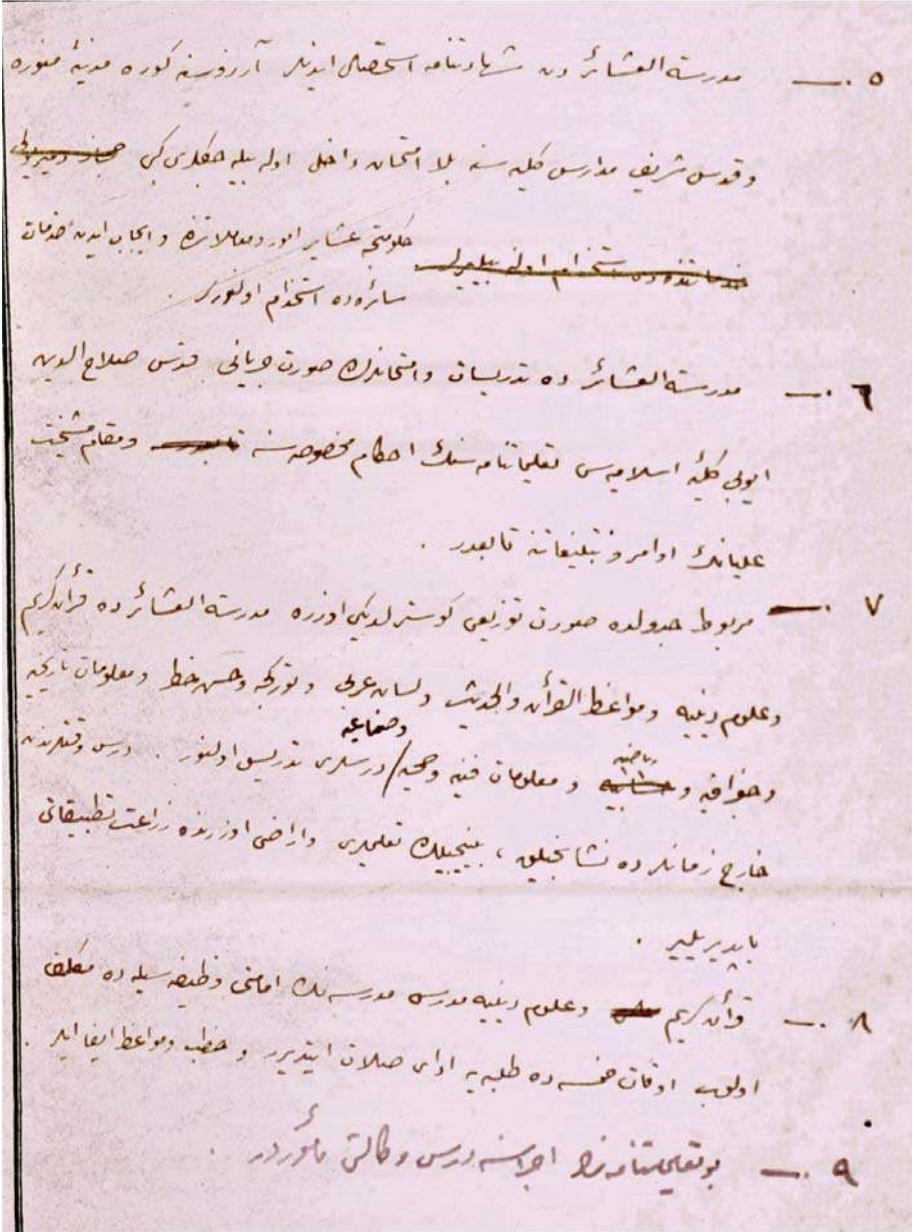
۱. عشار و عرابه مشایخ و بعضی اولادینک اطفال منصفه قرآنیه و سنه شریفه
نوبه داره سنه تربیه و تعلیم ابتدائی نامیه امینک اداره مشیت هید اسلامیه
مربوط اداره منصفه صالحه بر « مدرسه العشار » تاسیس اولمدر

۲. مدرسه العشار من تحصیل اربع سنه در . اداره من مقام مشیت علمیه
مضمون و طوع و نوره طوع و نوره مقام مشایخ امین مجاربه مار و نوره بر بندیره و در بیانی
ایران لیاقه مدرسه تقویه اولور . مدرسه اید کاتب و محاسب
مأموریندر مدرسه بدینک انجان و اربعه و مقام مشیت تقویه اوز سنه
اول قیلیر . قدرینک نصب و غنی مدرسه بدینک عمارت در .

۳. مدرسه العشار لیلی در . قدرینک اوتوز طبع قید و قبول اولور .
طبعینک طبعی و البس و همیشیره و درسه کتابیره اداره چو مجانا نوی و اعطایلیر

۴. امکان تحصیل اید به طبعیه کلام و نظام و یرلیر . بوندر یاننده ان زیاده ایبات
اختیار ایضاره مشیت هید طبع قید و طبع حاضره و هدیای مناسبه کومدر لیر .

Ek-5: Medresetü'l-Aşâir Talimatnâmesi-II.
(İMMA, MMTMMV, nr.2075, s.134)

Ek-7: Medresetü'l-Aşâir'in bütçe kalemleri.
(İMMA, MMTMMV, nr.2075, s.132)

درس دکالتی - مجلس صالح طلبہ مخصوص مسودہ درسی

اوراق	نوع	قرار	رأسا جوابا	تألیفاً [۱]	مميز	
نوری <td>قرائت <td colspan="4" rowspan="3" style="text-align: center;">خلاصہ مآل</td> <td>مسود</td> </td>	قرائت <td colspan="4" rowspan="3" style="text-align: center;">خلاصہ مآل</td> <td>مسود</td>	خلاصہ مآل				مسود
						تاریخ شوب
						بیمہ
اوراقہ وارده ناسخ					تاریخ بیستو	
مکتوب					مافوقات	
مکتوب					مارک نوری	
	رسالہ					

تفصیل	مقدار	مجموعہ
کتاب و مساب	۱۰۰	
قائد کرم و علم و تبحر و جامعہ ، مواظبت العبادہ	۸۰	
والکرمیت و لسانہ و ترجمہ و تصنیف و معلومات یاضہ		
و معلومات تاریخیہ و ہوائیہ و معلومات فنیہ و کتبہ و صحائف		
مسودہ	۲۶۰	
ضد ۵	۶۰	
تعمیر و ایات	۴۰	
تفصیل (صو، مرقم، توران)	۴۰	
	<u>۶۸۰</u>	۱۸۴۰۰
۹. کتبہ ایچ « مکتوبہ و مکتوبہ طبعیہ اربعہ ۲۰۰		۱۴۷۶۰
۹. کتبہ ایچ ۷ مکتوبہ البیہ و کتبہ اربعہ ۲۰۰		۴۹۱۰۰
۹. کتبہ ایچ ۱۰ مکتوبہ و مکتوبہ اربعہ ۲۰۰		۴۹۰۰
		<u>۴۸۷۰۶۰</u>

[۱] باہرہن شکل نوبہ ناسخ و کتبہ و کتبہ مکتوبہ

Ek-8: Medresetü'l-Aşâir'in ders programında yer alan derslerin tedris usûlüne/ öğretim yöntemine dair muhtıra. (IMMA, MMTMMV, nr.2075, s.131)

درس وکالتی - مجلس صالح طلبه مخصوص مسوده دروسی

اوراق اول		نوع	قرار	رأسا	جوابا	تالیفا	مبیز
تدریسی	قرائت						سوره
							تاریخ شریف
							بیچره
							تاریخ بیچره
							ماتفرقات
							مداره نومبروسی
							مداره نومبروسی

خلاصه مال

مجموعه کتب درسی

قرآن مجید
 / تجرید لطف نهد و اولی علم ابریم قدر دانست
 در آرزوی صفای ابریم بود

علم ابریم
 اولی علم ابریم است / اینج و با حق تعالی
 در آرزوی صفای ابریم بود

تاریخ شریف
 در آرزوی صفای ابریم بود

تاریخ بیچره
 در آرزوی صفای ابریم بود

ماتفرقات
 در آرزوی صفای ابریم بود

مداره نومبروسی
 در آرزوی صفای ابریم بود

